

BADIYIY HIKOYALAR TARJIMASIDA LINGVOKULTUROLOGIK EKVIVALENTLIK VA ADEKVATLIK MASALALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17934791>

Aripova Saodat Taxirotovna

Aniq va Ijtimoiy fanlar universiteti

aripova_saodat8822@mail.ru

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada badiiy hikoyalar tarjimasida lingvokulturologik ekvivalentlik va adekvatlik masalalari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi hikoyalar tarjimasida milliy-madaniy birliklar, mentalitet, realiyalar, obrazli ifodalar hamda frazeologik birliklarning tarjimada qay darajada saqlanishi masalalari yoritiladi. Shuningdek, badiiy tarjimada madaniy ma'no yo'qolishini oldini olish va uni kompensatsiya qilish usullari ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi. Maqola natijalari tarjimashunoslik, lingvokulturologiya hamda badiiy matn tarjimasi bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilar uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

KALIT SO'ZLAR: badiiy tarjima, lingvokulturologiya, ekvivalentlik, adekvatlik, milliy-madaniy birliklar, hikoya tarjimasi.

KIRISH

Hozirgi davrda tillar va madaniyatlararo aloqalar tobora kengayib bormoqda. Ayniqsa, badiiy adabiyot tarjimasi xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Badiiy hikoyalar esa hajman ixcham bo'lishiga qaramay, muallifning milliy dunyoqarashi, mentaliteti, urf-odatlar va madaniy qadriyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Shu bois bunday asarlarning tarjimasida faqat lingvistik moslik emas, balki lingvokulturologik ekvivalentlik va adekvatlikni ta'minlash dolzarb masala hisoblanadi.

Lingvokulturologik yondashuv badiiy matnni til va madaniyat birligi

sifatida ko'rib chiqishni taqozo etadi. Tarjimon matndagi so'z va iboralarning lug'aviy ma'nosini emas, balki ularning ortida turgan madaniy ma'no va milliy konnotatsiyalarni ham hisobga olishi zarur. Aks holda, tarjima o'quvchi uchun tushunarsiz yoki madaniy jihatdan begona bo'lib qolishi mumkin.

Lingvokulturologik ekvivalentlik tushunchasi

Lingvokulturologik ekvivalentlik badiiy tarjimada manba matndagi madaniy-ma'noviy birliklarning tarjima matnida mos va muvofiq ifodalanishini anglatadi. Bu jarayonda to'liq so'zma-so'z moslik emas, balki ma'no, funksiya va ta'sir jihatidan tenglik muhim hisoblanadi. Ayniqsa, hikoyalarda

uchraydigan milliy realiyalar, urf-odatlar, an'anaviy tushunchalar va madaniy belgilar tarjimada alohida yondashuvni talab qiladi.

Ingliz va o'zbek hikoyalarida milliy taomlar, kiyim-kechak nomlari, ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi birliklar ko'p uchraydi. Bunday birliklarni tarjima qilishda tarjimon ularning madaniy mohiyatini ochib bera oladigan ekvivalent yoki izohli tarjima usullaridan foydalanadi. Lingvokulturologik ekvivalentlikka erishish tarjimaning badiiy qiymatini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Masalan, ingliz tilidagi hikoyalarda tez-tez uchraydigan "home" tushunchasi oddiy yashash joyini emas, balki shaxsiy xavfsizlik, oilaviy muhit va emotsional yaqinlikni ifodalaydi. Uni o'zbek tiliga "uy" deb tarjima qilish leksik jihatdan to'g'ri bo'lsa-da, madaniy ma'noni to'liq ochib bermasligi mumkin. Shu sababli badiiy tarjimada bu birlik kontekstga qarab "o'zi uchun aziz bo'lgan maskan" yoki "oilaviy boshpana" kabi ifodalar bilan berilib, lingvokulturologik ekvivalentlikka erishiladi.

Yana bir misol sifatida o'zbek hikoyalarida uchraydigan "mehmondo'stlik" tushunchasini keltirish mumkin. Bu birlik o'zbek madaniyatida ijtimoiy qadriyat sifatida muhim o'rin tutadi. Uni ingliz tiliga oddiygina "hospitality" deb tarjima qilish mumkin bo'lsa-da, tarjimada bu tushunchaning milliy rang-barangligi yo'qolishi ehtimoli mavjud. Bunday hollarda tarjimon

mehmonni kutib olish, dasturxon yozish va e'tibor ko'rsatish kabi madaniy unsurlarni matn orqali ochib berish orqali ekvivalentlikni ta'minlaydi.

Shuningdek, ingliz tilidagi "gentleman" tushunchasi nafaqat erkak jinsiga mansublikni, balki axloqiy me'yorlar, odob-axloq va ijtimoiy mavqeni ham anglatadi. O'zbek tilida uni "odobli inson", "aslzoda yigit" kabi ifodalar bilan berish lingvokulturologik ekvivalentlikka yaqinlashadi. Bu holatda tarjimon manba birlikning madaniy mazmunini qabul qiluvchi til madaniyatiga mos shaklda qayta yaratadi.

Demak, lingvokulturologik ekvivalentlik tarjimada milliy madaniyat va til birligining uzviy aloqasini saqlab qolishga xizmat qiladi. Badiiy hikoyalar tarjimasida aynan ushbu yondashuv asarning mazmuniy va estetik jihatdan to'liq qabul qilinishini ta'minlaydi.

Tarjimada adekvatlik masalasi

Adekvatlik tushunchasi tarjimaning manba matnga umumiy mazmun, uslub va pragmatik ta'sir jihatidan mos kelishini bildiradi. Badiiy hikoyalar tarjimasida adekvatlik nafaqat syujet va g'oyaning saqlanishi, balki muallifning estetik niyati va obrazlar tizimining to'g'ri yetkazilishi bilan belgilanadi.

Adekvat tarjima yaratishda tarjimon matnning emotsional-ekspressiv qatlamiga alohida e'tibor qaratadi. Ingliz tilidagi qisqa hikoyalarda uchraydigan kinoya, yumor yoki ramziy ifodalar o'zbek tiliga mos estetik vositalar orqali berilishi lozim. Aks holda, hikoyaning

badiiy ta'siri susayadi va o'quvchi tomonidan to'liq qabul qilinmaydi.

Masalan, ingliz tilidagi hikoyalarda tez-tez uchraydigan "He smiled politely, hiding his disappointment" kabi jumlani so'zma-so'z tarjima qilish mumkin, biroq bunda qahramonning ichki kechinmasi yetarlicha ochilmasligi ehtimoli mavjud. O'zbek tilida bu jumlani "U ichidagi hafsalasi pir bo'lganini sezdirmay, muloyim jilmaydi" tarzida berish orqali muallifning emotsional niyati va obrazning ruhiy holati adekvat tarzda yetkaziladi. Bu holatda tarjimon pragmatik va estetik ta'sirni saqlab qolishga erishadi.

Shuningdek, kinoyaviy ifodalar tarjimasida ham adekvatlik muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, ingliz tilidagi "It was a perfect day for disaster" jumlasini so'zma-so'z tarjima qilish mantiqan tushunarli bo'lsa-da, badiiy jihatdan yetarli ta'sir ko'rsatmasligi mumkin. Uni "Bu kun balo-qazolarga juda 'mos' kelardi" tarzida tarjima qilish orqali kinoyaviy ohang va muallif munosabati o'zbek o'quvchisi uchun tushunarli va ta'sirchan shaklda beriladi.

Demak, adekvatlik tarjimaning faqat mazmuniy emas, balki emotsional va pragmatik jihatdan ham manba matnga mos bo'lishini ta'minlaydi. Badiiy hikoyalar tarjimasida aynan shu omil asarning o'quvchi tomonidan to'liq va to'g'ri qabul qilinishini belgilaydi.

Milliy-madaniy birliklarning tarjimadagi muammolari

Badiiy hikoyalarda milliy-madaniy birliklar muallif dunyoqarashining asosiy ifodachisi hisoblanadi. Tarjima jarayonida ana shu birliklarni to'g'ri anglash va yetkazish eng murakkab vazifalardan biridir. Chunki har bir madaniyatga xos tushunchalar boshqa tilda to'liq muqobilga ega bo'lmasligi mumkin.

Ingliz hikoyalarida ijtimoiy munosabatlar, shaxs erkinligi, individualizm kabi tushunchalar ustuvor bo'lsa, o'zbek hikoyalarida jamoaviylik, hurmat va an'ana tushunchalari ko'proq aks etadi. Tarjimon bu farqlarni hisobga olgan holda, matnni qabul qiluvchi auditoriya madaniyatiga moslashtirishi zarur.

Masalan, o'zbek hikoyalarida tez-tez uchraydigan "mahalla" tushunchasi nafaqat hududiy birlikni, balki ijtimoiy nazorat, qo'shnichilik munosabatlari va jamoaviylik g'oyasini ham ifodalaydi. Uni ingliz tiliga "neighborhood" deb tarjima qilish mazmun jihatidan qisman mos kelsa-da, madaniy yuklama to'liq aks etmaydi. Shu sababli badiiy tarjimada bu birlik kontekst orqali ochib berilishi yoki izohli tarjima usuli bilan berilishi adekvatlikni ta'minlaydi.

Xuddi shuningdek, ingliz hikoyalarida uchraydigan "afternoon tea" birikmasi oddiy choy ichish jarayonini emas, balki ingliz jamiyatiga xos madaniy marosimni anglatadi. Uni o'zbek tiliga "tushdan keyingi choy" tarzida so'zma-so'z tarjima qilish madaniy mohiyatni yetarli darajada ochib bermaydi. Bunday

hollarda tarjimon ushbu tushunchani o'zbek o'quvchisiga tushunarli shaklda, madaniy moslashtirish orqali ifodalashi lozim bo'ladi.

Yana bir muhim muammo oilaviy va ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi birliklar tarjimasida yuzaga keladi. Masalan, o'zbek tilidagi "aka" va "uka" tushunchalari yosh va hurmat kategoriyasini bildiradi, ingliz tilida esa bu farq ko'pincha "brother" so'zi bilan umumlashtiriladi. Natijada, badiiy hikoyada qahramonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabat darajasi tarjimada qisman yo'qolishi mumkin. Tarjimon bu holatda kontekstual vositalar yordamida ushbu farqni kompensatsiya qilishi zarur.

Shunday qilib, milliy-madaniy birliklarning tarjimadagi muammolari tarjimonning nafaqat til, balki madaniyatlararo tafakkurga ham ega bo'lishini talab etadi. Bunday birliklarni adekvat tarjima qilish badiiy hikoyaning milliy ruhini saqlash va o'quvchi uchun tushunarli shaklda yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Obrazli ifodalar va frazeologik birliklar tarjimasi

Obrazli ifodalar va frazeologik birliklar badiiy hikoyalarning ifodaviy kuchini oshiradi. Bunday birliklar ko'pincha milliy tafakkur mahsuli bo'lib, ularni so'zma-so'z tarjima qilish kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli tarjimon mazmuniy ekvivalent yoki funksional o'xshashlikka asoslangan usullardan foydalanadi.

Frazeologizmlarni tarjima qilishda ularning semantik yadrosi va emotsional rangini saqlash muhimdir. Ingliz tilidagi iboralar o'zbek tilidagi muqobil iboralar bilan almashtirilganda, hikoyaning tabiiyligi va badiiyligi ta'minlanadi.

Masalan, ingliz tilidagi "to have butterflies in one's stomach" frazeologik birligi hayajon yoki ichki bezovtalik holatini obrazli tarzda ifodalaydi. Uni o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilish mantiqan tushunarli bo'lmasligi mumkin. Shu bois ushbu iborani "ich-ichidan hayajonga tushmoq" yoki "ko'ngli g'ash tortmoq" tarzida tarjima qilish orqali obrazli ma'no va emotsional ta'sir saqlab qolinadi.

Xuddi shuningdek, ingliz hikoyalarida uchraydigan "to hit the nail on the head" iborasi fikrni aniq va o'rinli aytishni anglatadi. Bu birlikni o'zbek tilida "gapning nozik joyini topmoq" yoki "to'g'ri nuqtaga urmoq" kabi ekvivalentlar bilan berish adekvat tarjimani ta'minlaydi. Bunda frazeologik birlikning funksional vazifasi va pragmatik ta'siri saqlanadi.

O'zbek tiliga xos obrazli ifodalarning ingliz tiliga tarjimasida ham muammolar yuzaga keladi. Masalan, "yuragi og'ziga kelmoq" iborasi kuchli qo'rquv yoki hayajonni bildiradi. Uni ingliz tiliga "to be extremely frightened" yoki "to feel one's heart leap" tarzida tarjima qilish orqali ma'no yetkaziladi, biroq milliy obrazlilik qisman yo'qoladi. Bunday holatda tarjimon kontekst

yordamida emotsional ta'sirni kuchaytirishga harakat qiladi.

Demak, obrazli ifodalar va frazeologik birliklar tarjimasida asosiy muammo milliy obrazlilikni saqlagan holda, qabul qiluvchi til madaniyatiga mos va tushunarli shaklni topishdan iboratdir. Tarjimonning mazkur jarayondagi muvaffaqiyati badiiy hikoyaning estetik qiymati va o'quvchiga ko'rsatadigan ta'sirini belgilab beradi.

Madaniy ma'no yo'qolishini kompensatsiya qilish usullari

Tarjima jarayonida ayrim madaniy ma'nolar yo'qolishi tabiiy holat hisoblanadi. Bunday holatlarda kompensatsiya usullari qo'llaniladi. Kompensatsiya tarjimaning boshqa qismida yo'qolgan ma'noni qoplash orqali amalga oshiriladi.

Masalan, realiya yoki milliy tushuncha to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinmagan taqdirda, kontekst orqali uning ma'nosi ochib beriladi. Bu usul badiiy hikoya tarjimasida o'quvchining matnni to'liq tushunishiga yordam beradi.

Masalan, o'zbek hikoyalarida uchraydigan "to'y" tushunchasi nafaqat nikoh marosimini, balki keng ijtimoiy yig'in, qarindosh-urug'lar ishtiroki va milliy udumlar majmuini anglatadi. Uni ingliz tiliga oddiygina "wedding" deb tarjima qilish madaniy ma'noni to'liq yetkazmaydi. Shu sababli tarjimon hikoyaning keyingi jumllarida mehmonlarning ko'pligi, marosimning davomiyligi yoki an'anaviy urf-odatlar

tasviri orqali ushbu madaniy mazmunni kompensatsiya qiladi.

Yana bir misol sifatida ingliz tilidagi "Thanksgiving dinner" birikmasini keltirish mumkin. Bu tushuncha Amerika madaniyatida muhim tarixiy va oilaviy ahamiyatga ega bo'lib, o'zbek o'quvchisi uchun begona bo'lishi mumkin. Uni o'zbek tiliga "minnatdorchilik kuni dasturxon" tarzida tarjima qilish yetarli bo'lmagan hollarda, tarjimon oilaviy yig'in, an'anaviy taomlar va bayramona muhit tasviri orqali madaniy ma'noni qisman qoplaydi.

Kompensatsiya obrazli ifodalar tarjimasida ham qo'llaniladi. Masalan, ingliz tilidagi "He kept a stiff upper lip" iborasi hissiyotlarni oshkor etmaslikni anglatadi. O'zbek tilida unga to'liq mos frazeologik birlik bo'lmaganligi sababli, bu ibora "u ichidagi kechinmalarini tashqariga sezdirmadi" tarzida tarjima qilinadi. Natijada yo'qolgan obrazlilik boshqa jumllar orqali emotsional kuchaytirish bilan kompensatsiya qilinadi.

Shunday qilib, madaniy ma'no yo'qolishini kompensatsiya qilish usullari tarjimonning ijodiy yondashuvini talab etadi. Bu usullar orqali tarjima matni qabul qiluvchi madaniyat vakillari uchun tushunarli bo'lishi bilan birga, manba matnning milliy ruhi va estetik qiymatini ham saqlab qoladi.

XULOSA

Badiiy hikoyalar tarjimasida lingvokulturologik ekvivalentlik va adekvatlikni ta'minlash tarjimonning

yuqori darajadagi til va madaniyat bilimini talab etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tarjimada faqat lingvistik moslikka emas, balki madaniy va pragmatik omillarga ham e'tibor

qaratish zarur. Ingliz va o'zbek hikoyalari tarjimasi misolida olib borilgan tahlillar badiiy tarjimada milliylikni saqlash va o'quvchiga mos shaklda yetkazish muhim ekanini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 2011.
2. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 2009.
3. Телия В. Н. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2010.
4. Сорокин Ю. А., Костомаров В. Г. Язык и культура. – М.: Высшая школа, 2008.
5. Тарасов Е. Ф. Проблемы межкультурной коммуникации. – М.: Институт языкознания, 2007.
6. Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden: Brill, 1964.
7. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988.
8. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2011.
9. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. – London: Routledge, 2008.
10. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation. – Oxford: Oxford University Press, 1965.
11. Salomov G'. Badiiy tarjima nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2005.
12. Kamilov N. Adabiy tarjima va milliy uslub. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
13. Mamajonov A. Tarjima nazariyasining dolzarb masalalari. – Toshkent: Universitet, 2014.
14. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilida frazeologik birliklar. – Toshkent: Fan, 2009.
15. Karimov B. Madaniyatlararo kommunikatsiya va tarjima muammolari. – Toshkent: O'zbekiston, 2016.
16. Aripova S. T. Ingliz va o'zbek tillaridagi hikoyalar tarjimasining lingvokulturologik xususiyatlari // Science and Innovation. – 2023.